

## ЛІТЕРАТУРНЕ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

---

---

### *Із криниці пам'яті*

У діаристиці Д. Гуменної (1904–1996) яскраво окреслено світоглядні домінанти, суб'єктивно-психологічне змалювання літературного процесу в Україні та поза її межами. Хоча проблемно-тематичні та жанрово-стильові особливості її прозописьма розглядали Ю. Шевельов, М. Васьків, В. Жила, Л. Дражевська, Н. Пазуняк, В. Мацько, Л. Онишкевич, Т. Черкашина, О. Коломієць, Т. Ткаченко, які зацентували на потребі створення аналітичних праць, які б розкривали через призму щоденникових записів біографію мемуариста, особливості її творчого процесу, спроектовували наше уявлення на розуміння характеру сприйняття контрастного світу через власне «Я» та «Інші», на спосіб філософського мислення, оцінку літературного середовища, власне подій ХХ ст.

Докія Гуменна, починаючи від 1933 р., вела щоденник. Для неї це було як «вигребування з пам'яті досвіду і теперішня його оцінка – свого роду пам'ять... на шляху до вдосконалення» [1 : 10, арк. 8]. За переліком подій і фактів діаспорного життя перед нами постає калейдоскоп біографічних довідок авторки, які неможливо прочитати в підручниках літератури чи історичних хроніках.

У текстах постає пристрасна, жвава, імпульсивна, песимістична (через самотність) й оптимістична (у творчому піднесенні) жінка з чіткими національними вподобаннями, атеїстичними та філософськими роздумами про сенс буття. На контрастній основі (тут і там – у діаспорі й в Україні) щоденникар своєрідно демонструє ілюзії емігрантів щодо незалежності рідної держави, підкреслює свою «відстороненість» від суспільних, видавничих справ, викликану начебто небажанням авторитетами від літератури її визнавати й залучати до національного чину, культурного будівництва. Образ автора постійно супроводжують декадентські роздуми. Так, 1 серпня 1959 р. занотувала: «Покинутість свою усвідомила. Покинув мене світ. Вірніше, ніколи не впускав мене до себе» [2 : 7, арк. 3].

Подібних сентенцій досить багато на сторінках денника, вони вказують на ставлення автора до людини і світу, виокремлюють «нерухомі», занепадницькі порухи душі. Поглиблюючи драматизм ставлення світу до авторського «Я», водночас письменниця моделює образ Его-тіні крізь призму декадентських умонастроїв, знецінених переживань, спровокованих «невротичною» особливістю, загостреним

власним емоційним станом. Дослідниця Є. Заварзіна з приводу цього резюмує: «Неспроможність людини будувати себе і світ навколо себе... спричиняє відчуття абсурдності існування» [3].

Найефективніше визначати жанрову дефініцію щоденника крізь матрицю мікротем, на чому акцентує А. Харченко, яка вважає, що в побудові синтагматичних зв'язків щоденникової прози авторові допомагає асоціативність мислення», остання найцікавіше простежується на рівні мікротем, що становлять собою структуру щоденника, а подальність тексту зближує щоденникову прозу... з есеїстикою, ще раз засвідчуючи мобільність жанру щоденника в українській літературі кінця ХХ століття. Ю. Лук'янчук пояснює: «Щоденник як жанр і щоденникова форма як різновид художньої діяльності показово фіксують зміну способів і типів осмислення людини залежно від часу, соціокультурних умов, особистого і соціального досвіду» [4].

Суттєвою ознакою нефікційної прози Д. Гуменної є жанровий синкретизм, що увиразнює відмінні за формозмістовими й комунікативними моделями тексти, згруповані в єдину художню цілісність. Оскільки обсяг літератури nonfiction є тим полем, де прочитується єдність жанрово різновекторних художніх форм та нехудожніх вставок, то, відповідно, щоденник можна вважати композиційно незавершеним текстом, адже щоденникова проза є відкритою у матриці нарощувань як тематичних, так і видових. Означені нарощування в архітектоніці твору підсилюють оповідні форми нарації, забезпечують гармонійну взаємодію поетикальних й документально-ілюстративних компонентів. Щоденник є тим полем, де автор реалізує й розширює, шліфує свою художню майстерність, яку називаємо поетикою, реалізує власне авторські інтенції, розмірковує над творчими планами, над історією власного діаріуша в поліаспектності різних видів літератури nonfiction. Аргументуючи теоретичне судження, наводимо зразок авторецензії як своєрідну перевірку праці на істинність: «30 липня 57 р. З надзвичайним інтересом читаю свої власні щоденники. Стільки похмурого гумору. І все – безнадія, песимізм. Треба собі взяти урок з цього. Бо не таке воно, як видавалося те, тоді майбутнє. Трохи не так. І думаю, примірюю, як би то їх використати, і шкода, бо то ціла картина. А чи можливо, щоб колись друкувалося? Хто то читатиме?» [5 : 5, арк. 20].

Творчо працюючи в царині художньої белетристики, наприкінці 1965 р. вона вирішила передруковувати спогади, «а передруковувати (друком на машинці) щоденника, мабуть не доведеться», за цю копітку справу взялась на початку 90-х років, про що свідчить такий

авторський коментар: «1992 р., через майже 30 років. То вже скоро рік як це роблю. Це 53-й зошит. А ще 18» [6 : 9, арк. 64].

У щоденниках народноцентрична парадигма вивершує історію, в якій людина бере активну участь. Антропоцентричний, асоціативний шар діаріуша є важливим компонентом, завдяки якому і твориться текст. Як жанр мемуаристики, діаріуш наділений характерною рисою – це щоденна зміна подій, нових записів про зустрічі, розмови, враження, образи персонажів, щоденні перепади емоційного стану, настрою наратора. Відтак простежується фрагментарність оповіді, обірваність, лакунність тексту. Подібна обірваність, недомовленість веде до обмежених, нечітких сюжетних ліній. Для читача «нодальний» (вузловий) текст є окремим образком, кадром-сценою, за якими не розкривається зовнішній зв'язний чи узагальнений розвиток нарації. Нодальні тексти розривають «наративну поверхню», виступаючи як окремі елементи» [7, с. 7].

Для письменниці ХХ століття було новонародженою добою, на яку вона покладала великі надії, але в радянському тоталітарному просторі її сподівання не справдилися, оскільки, будучи творчою особистістю, прагнула волі, свободи мислення. Емігрувавши, продовжувала вести щоденник, який відзначався ознаками моделювання історичної дійсності, вибіркового зображення подій минулого, пам'ятю-предметом, пов'язаною з особистістю наратора (ним є сам автор), його світоглядом. Пам'ять є важливим фактором (предметом) жанротвірних домінант. Щоденник Д. Гуменної, як і спогади Г. Костюка «Зустрічі і прощання», є вагомим внеском у розвиток української літератури, незамінним історичним джерелом, духовним документом епохи, ХХ століття. У щоденнику на фоні реальних суспільних подій авторка щиро розкриває свій внутрішній світ, проблеми духовності, місця людини у світі й суспільстві, роль особи в історії, шляхи розвитку людства, а найголовніше – це звучання літературних тем, мотивів, що їх згадає і над ними розмірковує.

Насамкінець додамо: друкуємо щоденник поволі, бо сфотографовані сторінки щоденника важко читати з тієї причини, що деякі з них написано від руки, окремі – скановані зі слабеньким світлим відтиском. Доводиться дешифрувати кожне слово. Щоденникові зошити (1948–1984) Докії Гуменної зберігаються у фонді за № 234 відділу рукописів та текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України.

**Список використаних джерел і літератури:**

1. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України / Щоденники Докії Гуменної. Ф. 234. Оп. 10. 104 арк.
2. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України / Щоденники Докії Гуменної. Ф. 234. Оп. 7. 137 арк.
3. Заварзіна Є. В. «Щоденник» (1911–1925) Володимира Винниченка : авторська свідомість та літературний контекст: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 «Українська література». Харків: б. в., 2008. 19 с.
4. Лук'янчук Юлія. Жанрова специфіка «Щоденника 1956–1969» В. Гомбровича. URL: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/10357/1/%D0%9B%D0%BE%D0%BF%D1%83%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87.pdf> (дата звернення 11.12.2016).
5. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України / Щоденники Докії Гуменної. Ф. 234. Оп. 5. 118 арк.
6. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України / Щоденники Докії Гуменної. Ф. 234. Оп. 9. 107 арк.
7. Костюк В., Денисенко В. Модерн як поле експерименту (Комічне, фрагмент, гіпертекстуальність). Київ: б. в., 2002. 176 с.

**Докія Гуменна. Щоденник.**

19.03.48 р.

Буває так: прийдеши кудись із великими бажаннями та сподіваннями – і йдеши звідти, не зустрівши того, що шукаєш.

Таке почування.

Мені зовсім не боляче від передчувань, тільки дивно, що я вже давно знаю це. Не треба клопотів про майбутнє... 44 роки, 45 років життя – якраз добре.

Недаром так я билася за себе останні роки. Тепер недокінчене склала. Нехай тоді побиваються, що «в розквіті сил» тощо, тощо. А як мені боліло й пекло, то всі муром (МУРом?) стояли й оглухли.

Я не знаю, чому я ці думки маю. Може й перейду через ніж, - але чи я вже буду та? Чи буду Явдоня, якою я була змалку й досі?..

Інакше: я хочу не перейти 45 років. Це була б найкраща розв'язка.

29.III.48 р.

Сон. Ще оголошення війни нема, а вже всі знають і готуються. Виїжджають із міста. Черги коло залізничних кас. Сусіди Зубови от-от

вїдуть. Покинута квартира поруч. Виноград достиг, можна рвати і їсти (чомусь на деревах). І я їм.

Я живу з Оленою. І не маємо куди їхати та не збираємось. Більшовики можуть застати. Що буде? Не думаємо розлучатися.

В неї і в мене окремі кімнати. Коли я вернулася, вона дуже зраділа. Все хочу зірвати з дерева винограду, але нема часу. Курінний каже: «Зашлють на Сибір...» Тут вже без особливого змісту. Якийсь грюкіт у сусідній квартирі... Незамкнена квартира... У когось (?) з валізи, даної на збереження, вкрали якусь річ...

Отже – я з Оленою. Вернулася й не думаю розлучатися. Її радість, що я вернулася. Страх, незахищеність, все валиться, всі роз'їжджаються – що буде? Наближається неуявне. І одночасно – яке то воно?

30.III.48 р.

Снились білі квіти, що я рвала, - бузина з дерева. А потім чорна собачка, в зубах бордові квіти. Я попросила, щоб дала мені. Вона дала й почала лизати мене, лащитись. Але мені те неприємне і я утікаю. Якісь будиночки, я зазираю у вікно, нібито та наша жашківська кімната, Ганіна, але не вона, це другий будинок. Там гарні, квітучі рожеві деревця. Чисто, як у німецькій домі.

Собака – друг, але чорна.

17.IV.48 р.

(неясні й плутані сни, три сторінки. Не беру).

Читаючи О. Ган «Трагедія Хвильового». Його болі, його революцію осідлало стерво. Я згадала тих комсомольців, що залишились у німців, Женю Махно з чоловіком, їх наставлення: «Так... Все наче погано, а щось виходило... І нар. творчість, і зріст добробуту селянських мас...»

Це ті ж думки, що й той Коля в Зальцбургу: «Якби не було голоду в 1933 році, то не було б сьогодні перемоги більшовиків над німцями...»

Себто? Виправдання голоду?

Але як ці ренегати шукають собі виправдання.

Думки після читання «Трагедія Хвильового». «Нерозквітлий талант». Але ж - нерозквітлий, пуп'янковий. Все ж не можна рівняти з колосами прози. Публіцист більше. Український «разночинец». Зрештою – чого в ньому більше? Але... З «різних кровей», як і всі ми, українці.

Цей Фітільов – дворянин. Кающийся неврастенік. Богоіскатель – все це спадщина «звідти». Це борсання неврастенічне, все ж не козацька поведінка, а що чужий йому Тарас, то й не диво.

Істерична любов до України («до болю») – все ж продукт альянсу рос.-укр., а не суто український.

Так само «азіатський ренесанс». Україна в Авгсбурзі. Ніяк не пристану, що Україна є частина Азії, хоч не вважаю азійський світ дичиною. Там свої шляхетності й ідеї, а Україна в центра країн – Європи.

17.I.49 р.

В нашому таборі, як в монастирі. Весь час дзвонять і ходять хресні ходи. То одна церква, то друга, то третя.

18.I.49 р.

Цими днями прийшло завершення моїх думок цілого життя, заключна ланка. Бо все, як думаю свої улюблені думки, то незакінчено й не мало в собі кінця. Тепер є стрункість і хоч може не вмю її висловити, - я буду старатися.

22.I.49 р.

Дивись щодня на твое місце і знай, - ти без дороги. Ніхто тобі не прокладе її, а ти не вмєш, то знай, що це – твій уділ. Праця, якої відплата є тільки в самій праці. По смерті – на жаль, я того не відчую, та й чи буде вона. Тепер, - о, я ще матиму «винагороду», аж пальці гризтиму.

Тут мій борг, аж три. «Розправа з критиком», « в гостях у П'ємонту», й моя остання ланка в світогляді, що вже вивершився, хоч ціле життя складався.

Вже тиждень – жодного листа. Людмила Івченко на жадні листи не відписує. Люба – також не відповіла на такого, що мала б конче відповісти. Міщенко – чогось сердився. Так поволі всіх розсерджу. І нікого. То добре! Не треба відповідати.

Всі помітують мною – згадати Полтаву. Один Дивнич ніби ні, але ж Дивнич по всіх такий добрий.

22.I.49 р.

Болих мені і болих Шерехова зневага. І вже заліпила листа, а, розірвавши, прочитала, і знов не хочу відсилати! Як відреагувати, щоб не боліло? Болять і Міщенкові нелисти. Вона також була.... з початку

до кінця щось можна казати, комусь «ті». Вийти з їхньої МУРи? Треба це зробити досконало.

Я багато не знаю, але симптоми (УВ про диспут і «скритиковано» вади, Шерехова спина, Коваленчихи, шипіння Косачеве) – все каже, що мені літ. Частина суспільства бере в штики. Чому? Чи це звичайна річ, коли хто стає нарівні, або підноситься вище, того не пускають, прибивають ті, що досі були тими вищими. Я думаю, – так. Тому – витримка! Як же? Вже усталилось: Косач, Самчук, Домонтович, ну, Багрянний ще, бо того не можна зачіпати, епіграмою відгризеться, – а тут ще й баба! Та ще й найбільше успіху має.

Хотілося б побувати в Міттенвальді і почути, чим то дише. Там тільки оте г..., що теж хоче вдавати естета (Кош.) Ну, сили ж та сили треба! Ясно, це ясно, я сама. Дивнич – вертихвістка. Державіна розгнівила і не шкодує. Конкуренти раді загризти. Критики – це, знов, монополія Шереха або недолугий Чапленко. Читач – тільки один, безликий, многоголовий читач.

Дуже хочеться мені вийти з МУРу. Як і коли це зробити? Тепер? Мовляв: передова частина й інертна старомова, стара. Генії – посередственники. Мене хочать туди. А я в цю загорожу не хочу. Так може й є, але я сама буду.

Боже! Знов сама, сама! Чи витримаю я, щоб не йти до них кланятися?

28.I.49 р.

Мабуть, нікому це непотрібне, що я маглюю. Заклюють. Але я хочу. Напишу свою скаргу і піду помирати під тинем.

Знов повторюється: «Явдоня, что-ли?» Всі вони почали вже це говорити. Залишається, справді, тільки під тин.

31.I.49 р.

Якесь таке тяжке прийшло, що я замучилася, і розгубилася. Тиснеться в голову багато, а головного нема. Мушу зробити аналіз.

Може це тому криза і перебіг, що, власне, - нема для кого оце мое писання адресувати. До кого скажитися? До цих, що кажуть: «Явдоня – чтоли?» До людства? Його нема. Є різні нації, які ніколи не почують цієї скарги, а українці – розбиті на партії і жодної партії я не підтримую. Вони патології Генріха Гессе перекладатимуть краще і поглумляться із скарги «Явдоні – чтоли!»

І ще раз, і ще раз – як бути без людей? Як навчитися переносити свою відірваність?

Сни. Я вернулася в Київ, ще нікому не заявила, а дуже трушуся. Відавша боїться зі мною говорити. А хочу розказати мамі, а мама не хоче слухати. Вона в це не втручається. Дуже страшно, бо я самовільно й бачив мене Корнійчук...

Мама? Корнійчук? Чого це мама так відгородилася?

Ще один невиразний, плутаний сон. Не беру.

1.П.49 р.

Я не така всепрощаюча, як Таля. Ця Мілецька мені виглядає на огидну спекулянтку і дрібну хижачку. Скрізь, з усього витягає користь. Ніяких поваг до тих, хто незарадний. Це означає, що нема милості людині розумової праці від такої пані. «О-о! я можу топити піч, а ви ні?»

Учора:

- Ну й важкий дзядзьо! Просила, просила, щоб випасав плащ і не хоче. Годину говорила – не дав.

- І правда! Нащо вам? Ви ж скоро їдете!

Вони дістають величезні тюки одежі й продуктів від евангелістів, але я в ту мить забула.

- А як усі беруть! Також беруть, а їм не треба. Вони мають, де діти. (Розумій: несуть на село мінати).

- Направду! Але я сама носила б, бо цей уже дереться, а нового мені шкода.

- Маєте два і ще просите? Я ось маю один та й не просила.

- Ви маєте куртку. Ви жакет одержали? Суконку вовняну одержали? А я ніц! Комплетно! Обносилася, вже нічого не маю. Була одна блакитна, хотіла її загнати, та й та...

(Ці пані ні разу не їли обіду з таборової кухні, відколи в таборі).

- Ну, я ще таки до нього піду, нехай лає!

Прийшла вона просити протекції у Талі, до «дзядзьо» - її тато, і Таля обіцяла. А старий мені найбільше з них усіх подобається. Він уміє сказати при Салучці: «Та приходить без черги, бо обслуговує Салуків, та – бо обслуговує Тарчанина. Іі мусить бути».

За це його не люблять і найшнівчий Магоцький. Він навіть волинякові-лідерові каже: «Ви – русань», себто зап'ятований виликоукраїнським походженням. Дід не знає, що вже останні дні роздає, а Таля його підготовляє. Бо треба ж бути скрізь добрим. І перед владою, і перед мафією. Роля ця їй почасти удається, почасти тому, що така вона всепрощена, почасти – хитрість.

Не там, а у наївних Пирогових почула я, що лідер (волиняк) написав донос-протест проти переїзду сюди Попова і групи. Їм дозволили і дали сюди 250, себто бандерівців і поплентачів. Але в хаті у



Т. я не почула цього, вони хитрі і знають, що треба вдавати жертв таборової політики, безневинних жертв доносів, «розкольників».

Кілька родин панують над табором. Дозька Тарчанина побачиш уранці при роздачі карток, а ввечері він важить у кооперативі оселедців і капусти. Це всюдисущий, - і в комісії по виборах, і в крамниці. Це той, що «уміє покрутитися». Другий Тарчанин – референт постачання.

Ну, і третій – лисий на окулярах, уклінний з чужинцями і брутальний з таборянами – Стебновський. Та його зять, «головлікар» Обушкевич. Цей лікар тільки гроші бере, – найвищу ставку в таборі. Але ніяких прийомів, ніякої роботи. Стебновський бере хабарі натурою, йому йдуть прати і все робити ті, кому він виповнює переселенчі бланки і каже до «простолюддя»:

- Дають вам безплатно мешкання і харчі, то дякуйте!

(А він платить?)

От ці всі почувають себе правителями й феодалами, як у якійсь галицькій провінції. Ця олігархія має своїх підручних, «партію». Становий, феодалний лад. І це так у всіх таборах? І це ті, що правлять невдоволеними протестантами проти беззаконня в ССРСР?

На Свят-вечір – найнуднішому, який я будь-коли мала, – цей Дозько почав висміювати, а вірніше признаватися про своє «уміння покрутити» за советів і співати стару пісеньку про безкультурних червоноармійців та інших ставлеників, – советів. Все зачовгане, без проблиску свіжої думки. Салук дуже довго надумувався (рух, як у жидочка) і почав питати:

– А скажіть мені, прошу пані, чи в вас, як повсталала революція, як скинули царя, чи був у вас серед українських мас вияв до створення національної незалежної держави?

Це каверзне запитання він довго жував, аж поки вимовив останнє. Мовляв, свідомість була тільки в галичан, які прийшли давати, будувати ту незалежну Україну, а їм несвідомі з великої України селяни, збольшевізовані і тільки про землю думаючи, стріляли в спину і виганяли з України, як австрійців. Чи був у них той рух і чи був би він, якби не національне культурне відродження «українофілів» – годі з ним говорити. Вони далі 2-3 десятків років назад не заглядають і думають, що ось вони – єдині українці. І треба Україну завоювати, насадити Тарчанинів та Стебновських з Обушкевичами на «посадах».

3.ІІ.49 р.

Чогось так голова болить і така неспромога найпростіше зробити. Листи. Піти занести в скриньку. Лежати і то неспромога. Дуже сама. І

навіть робота моя сама. Вже психологічно я виломилася з МУРу і ще тільки формально ці хвости тягнуться. З ним чи без нього – як однаково, нема відповідних! Тільки збоку стояти і дивитися на них. Нічого не відповім на їх обіжника. Поїду, як будуть гроші. Так замаркую свою лінію.

Чи це може втома? Яке має право прийти втома на середині роботи?

13.ІІ.49 р.

Як виглядатиме умирання під тином, я сьогодні приблизно знаю. Ніхто не приходить. Чи маю що їсти – нікого не цікавить. Так звані друзі запрошують тільки на прийняття і жадають віддачі.

Але це дрібниці.

Вирішую я важливіше. Що мені обережно відкрив Дивнич і тоном і фразою: «цілком протилежна думка». Отже, протилежна «захопленій» буде «знищуюча». Хто? Що? Цього ніхто не скаже, аж поки не прочитаю в газеті якусь лайку. – «Явдоня, что ли?» Треба гідно до цієї події підготуватися. Це знов самота, шукання підпор внутрішніх. Шерех напевно вже остаточно окреслив свою негацію. Дивнич уже вагається, хоч і «пускає бісики».

Ця мовчанка пані Дусі, Парфанович, Людмили К., Дражевської, Козловської свідчить, що щось таке робиться десь супроти мене. Якась скрита кампанія. Симптоматичне недовір'я.

*Вступна стаття, підготовка текстів кандидата філологічних наук Тетяни Швець.*

*м.Хмельницький*

*Далі буде.*